

Algunes reflexions sobre el nom i el títol “Lazarillo de Tormes”

Autor: Juan Manuel Rodríguez

Data de publicació: 07-04-2020

Si l'original del ‘Lazarillo de Tormes’ era escrit en català, com tots els indicis suggereixen, quin podia haver-ne estat el títol? Article que En Juan Manuel Rodríguez va escriure per al web de la Fundació d'Estudis Històrics de Catalunya.

Arran de les darreres notícies i comentaris que ha publicat la FEHC sobre El Lazarillo de Tormes, he cercat la paraula lazarillo i semblants al DRAE i als diccionaris corresponents en català. A la vista de les aparicions a l'obra d'aquestes paraules, el resultat és inicialment un embolic de proporcions considerables, la solució del qual, si més no, augmenta la sospita que aquesta obra va ser escrita en català.

Potser aquestes reflexions serviran com a pista que algun filòleg podrà seguir més ràpidament que no un profà en la matèria com jo. Per exemple, en la qüestió de les diferents accepcions de les paraules que hom pot trobar als diferents diccionaris. Però d'entrada ja demostren que qualsevol que tingui ganes de mirar pot veure coses estranyes en la tesi oficial que ens ha arribat fins avui.

—A) Si cerquem "lazarillo" i "lázar" al DRAE, trobem això:

lazarillo.

(Del dim. de Lázar, protagonista de la novela Lazarillo de Tormes, que siendo adolescente servía de guía a un ciego).

1. m. Muchacho que guía y dirige a un ciego.
2. m. Persona o animal que guía o acompaña a otra necesitada de ayuda.

lázar.

(De Lázaro, el mendigo de la parábola evangélica de San Lucas, XVI).

1. adj. ant. lazarino. Era u. t. c. s. U. en Venezuela.

2. m. Pobre andrajoso.

“estar hecho un lázaro”.

1. fr. Estar cubierto de llagas.

—B) Igualment, existeixen les formes "lazarino" i "lazaroso":

lazarino, na.

(De lázaro). 1. adj. Que padece el mal de San Lázaro. U. t. c. s.

lazaroso, sa.

(De lázaro). 1. adj. lazarino. U. t. c. s.

En poques paraules, segons es desprèn d'aquest diccionari, la paraula "lazarillo" com a tal agafa cos precisament amb el Lazarillo de Tormes, a banda de ser l'evident i simple diminutiu de "lázar". Cal notar que es repeteix el mateix patró que amb moltes catalanades i males traduccions que hi ha en el Quixot, en què, segons el DRAE, la paraula en qüestió apareix per primer cop precisament en el mateix Quixot.

Bé, el primer que hom pensa és que l'autor (o el traductor o el censor) va fer servir l'accepció "pobre andrajoso" del mot lázaro. I en forma diminutiva, per la joventut del personatge. És a dir, que era un "lázar" jove. Fins aquí tot “sembla” correcte. Immediatament, a continuació es presenten, però, dues qüestions damunt la taula:

Si l'original era escrit en català, com tots els indicis apuntats fins ara suggereixen, quin podia haver-ne estat el títol? Com és que només apareix una sola vegada la paraula lazarillo a tota l'obra, a banda del títol?

Sobre la primera qüestió, el primer que se'ns pot acudir és examinar en diferents diccionaris els significats dels corresponents termes en català per a aquestes paraules.

—C) Si cerquem “llàtzer” al GREC, al DIEC i l'Alcover/Moll trobem això:

llàtzer:

- GREC: [1329; del nom d'un pobre d'una paràbola de l'Evangeli de Lluc (16, 19-31), anomenat Llàtzer, que apareix tot nafrat, en contrast amb un ric finament vestit i fartaner; les nafres del pobre han pogut originar connotacions populars del nom amb la lepra i els leprosos] m

1 Persona en estat molt lamentable, nafrada, esparracada, etc. “Ha sortit de la baralla fet un sant llàtzer.”

2 pobre llàtzer - Infeliç, pobre home. “Ha vingut aquell pobre llàtzer demanant per tu.”

- DIEC: m. Persona en estat molt lamentable, plena de cops, de nafres, etc. “Va tornar de l'excursió fet un sant llàtzer.”

| HIPERB. Persona tota estripada, tacada. || pobre llàtzer, Infeliç, pobre home. “Vaig veure aquell pobre llàtzer passejant sol.”

- Alcover-Moll: 1. Nom propi d'home, especialment d'un pobre leprós citat en l'Antic Testament i d'un personatge evangèlic ressuscitat miraculosament per Jesucrist; cast. Lázaro. En lo dia de la festa del benaventurat Sent Làtzer, doc. a. 1329 (Col. Bof. xl, 106). El diumenge de Llàtzer: el diumenge anterior al de Passió. “Açò fou entorn del diumenge de Llàtzer”, Jaume I, Cròn. 121. Mal de Sant Llàtzer: elefantiasi.

|| 2. Un pobre Llàtzer: un infeliç, un pobre home (Barc.).

|| 3. Com un Llàtzer o un Sant Llàtzer, o fet un Llàtzer: en estat molt lamentable, sobretot ple de ferides o contusions. “Es pobre atlot va romandre fet un llatze”, Roq. 32. “M'ha posada sa cara com un llatze”, Alcover Rond. i, 70.

—D) Si cerquem “llatzeret” al GREC, al DIEC i a l'Alcover-Moll trobem això:

llatzeret

- GREC: [1588; encreuament de Natzaret, ciutat palestinenca, nom dels asils de leprosos en memòria de la casa acollidora de Jesús, i Llàtzer, pels qui patien el mal de sant Llàtzer o lepra (v. llàtzer)] m MED Establiment situat en un port o en llocs fronterers, on són sotmesos a revisió i a observació les persones o mercaderies que arriben d'un país amb epidèmia o amb malalties endèmiques.

- DIEC: m. Establiment situat en un port o en llocs fronterers, on són sotmesos a revisió i a observació les persones o les mercaderies que arriben d'un país amb epidèmia o amb malalties endèmiques.

- Alcover-Moll: m. Edifici fora de poblat destinat a fer-hi quarantena les persones procedents de llocs infestats de malaltia contagiosa; cast. lazareto. Quant se porterà y passarà algun malat al tancat y lazeret, doc. a. 1588 (Arch. Glott. It., ix, 294). Etim.: a primera vista sembla derivat de Llàtzer, i realment aquest nom deu haver influït en la forma del cat. llatzeret i del cast. lazareto; però és més probable que el vertader origen sia el topònim Nazaret (com admet Nyrop Gramm. Franç.), cosa que s'explica, entre altres raons, per aquest passatge de Pompeo Molmenti: «La Repubblica aveva fin dal 1423 trasformata l'isola di Santa Maria di Nazaret, dove sorgevano una chiesa e un ospizio per i pellegrini, in un ricetto di persone e di merci infetti da morbi contagiosi» (cf. Rom., xlviii, 459). A València, vora el Grau, hi ha una barriada anomenada Natzaret, que antigament era el llatzeret del port, la qual cosa sembla confirmar l'etimologia darrerament indicada.

I per altra banda, tindria l'accepció evident com a simple diminutiu de Llàtzer

—E) Si cerquem “llatzerós”, “llatzerí” i “llatzerat” al GREC, al DIEC i a l'Alcover-Moll trobem això:

llatzerós, -osa,

- GREC: [de llàtzer] adj PAT Llatzerat.

- DIEC: adj. Llatzerat.

- Alcover-Moll: adj. Leprós; atacat del mal de Sant Llàtzer.

llatzerí, -ina

- GREC: [de llàtzer] adj PAT Llatzerat.

- DIEC: adj. Que pateix el mal de Sant Llàtzer.

- Alcover-Moll: adj. Malalt de llebrosia, segons Aguiló Dicc. (sense indicació de procedència). a) Adjectiu que s'aplica als animals que estan atacats pels cucs cestodis.

llatzerat, -ada

- GREC: [de llàtzer] adj 1 ant Afligit, ple de mals, desgraciat. 2 PAT Que pateix el mal de sant Llàtzer.

- DIEC: adj. Afligit, ple de mals, desgraciat. | Que pateix el mal de Sant Llàtzer.

- Alcover-Moll: adj. ant. Afligit, ple de mals; cast. lacerado. Del seu nom [de St. Llàtzer] los plagats e afligits porten nom de llatzerats, Cartoxà III, 55 vo (ap. Aguiló Dicc.). (L'accepció «que pateix el mal de sant Llàtzer», que trobem en el Diccionari Fabra, és segurament efecte d'una mala interpretació del text citat per Aguiló).

NOTA: Cal aclarir que també existeixen en català les formes “lacerar” i “lacerat,-ada”, però tot i tenir el mateix origen en el llatí LACERARE, es fan servir com a sinònim d'estripar o estripat, -ada, i en concret sobretot referint-se als teixits animals o vegetals (p. ex.: la carn).

—F) Finalment, si cerquem al DRAE les formes castellanes lacerado i lacerar trobem això:

lacerado, -da

(Del part. de lacerar). 1. adj. Infeliz, desdichado. 2. adj. p. us. Que padece el mal de San Lázaro. U.

t. c. s. 3. adj. ant. Mezquino, miserable, roñoso. Era u. t. c. s.

lacerar

(Del lat. lacerare). 1. tr. Lastimar, golpear, magullar, herir. U. t. c. prnl. 2. tr. afligir (? causar tristeza). 3. tr. Dañar, vulnerar. Lacerar la honra, la reputación. 4. tr. ant. Penar, pagar un delito. 5. tr. ant. Perjudicar a alguien, malquistarlo con otra persona. 6. intr. Padecer, pasar trabajos. 7. intr. ant. Escasear, ahorrar, gastar poco.

Ara consultem les aparicions al llarg de l'obra de les formes castellanques "lacerar", lacerado" "Lázaro" i "Lazarillo".

Ens trobem amb el següent:

- "lacerar": 0 vegades

- "lacerado": 5 vegades / "lacerada": 0 vegades

- "Lázaro": 33 vegades

- "Lazarillo": només 2 vegades, una d'elles al títol i l'altra en aquest conegut fragment:

"Yo fui por el vino, con el cual no tardé en despachar la longaniza, y cuando vine halle al pecador del ciego que tenía entre dos rebanadas apretado el nabo, al cual aun no había conocido por no lo haber tentado con la mano. Como tomase las rebanadas y mordiese en ellas pensando también llevar parte de la longaniza, hallose en frío con el frío nabo. Alterose y dijo:

- "¿Que es esto, Lazarillo?

- "¡Lacerado de mí! -dije yo-. ¿Si queréis a mí echar algo? ¿Yo no vengo de traer el vino? Alguno estaba ahí, y por burlar haría esto."

- "No, no -dijo él-, que yo no he dejado el asador de la mano; no es posible"

Yo torné a jurar y perjurar que estaba libre de aquel truco y cambio; mas poco me aprovechó, pues a las astucias del maldito ciego nada se le escondía.

No entraré ara a valorar les possibles catalanades del text per mala traducció ("alguno" i no "alguien", per "algú"; "como tomase"; "echar algo", per "tirar en cara"; "torné a"; etc.). Ara ens interessa en particular l'única aparició de la forma Lazarillo a banda del títol, que curiosament ve acompanyada immediatament per la forma "lacerado".

El mateix Francisco Rico, en un intent d'explicar aquest fet estrany, diu en un article seu:

"Tenemos la certeza de que el texto no respondía siempre fielmente a la voluntad de quien lo compusiera, y ese título, en concreto, sin duda le era ajeno (entre otras razones, porque al lacerado protagonista se le llama "Lazarillo" sólo una vez en todo el relato, y sólo por hacer un chiste, mientras él insiste en que su nombre no es otro que "Lázaro de Tormes").

En Rico ens parla, doncs, del lacerado protagonista i que l'autor fa servir la forma Lazarillo simplement "sólo por hacer un chiste". Quin seria aquest acudit? En castellà, la veritat és que el joc de paraules és bastant pobre i fins i tot pot passar desaparcebut. En Jordi Bilbeny m'ha fet notar que precisament en Rico cita aquest mateix fragment com a paronomàsia, que és aquell joc de paraules en què s'oposen dos mots que només es diferencien en algun fonema, o en què és usat el mateix mot en dos sentits diferents. Però així doncs, segons en Rico, hem de fer un acte de fe i creure sense immutar-nos que el suposat acudit o paronomàsia, en castellà, és l'oposició dels mots "LazARILLo" i "lacERADo". Això en castellà és molt més que un canvi d'un fonema, és una paraula tan diferent que la paronomàsia no funciona gaire, per no dir gens en absolut. En canvi, en català, com hauria estat el joc de paraules? Doncs literalment així: "Què és açò, Llatzeret?" "Llatzerat de mí! (...)" . És a dir, una paronomàsia ben visible i en tota regla, que funciona perfectament en català, en oposar, ara sí, dos mots que, oh sorpresa!, es diferencien només en UN sol fonema: "Llatzeret"-"llatzerat".

—Conclusions

Un cop aclarit ja aquest passatge de l'obra, doncs, tornem a la qüestió del títol. De fet, de les 33 aparicions de "Lázaro" a l'obra, només en 3 llocs es tracta de la forma "Lázaro de Tormes", una al primer capítol, i dues més a la penúltima pàgina, és a dir, justament a la presentació i al final. A la resta és anomenat simplement "Lázaro". En canvi, el suposat títol original ens arriba com La vida de Lazarillo de Tormes, y de sus fortunas y adversidades. Una mica estrany, tot plegat, i, certament, la forma "Lazarillo" fa pudor a un canvi per part del censor-traductor. Recordem que fins i tot el mateix Rico ens diu que el títol no pot ser de cap manera el títol original que devia tenir l'obra, justament per

aquest motiu. És a dir, per a ell la forma “Lazarillo” no podia ser la que hi havia al títol original.

Com ja ha comentat En Jordi Bilbeny, el topònim Tormes podria ser simplement un intent de fer encaixar com fos aquesta obra a Castella, modificant el possible topònim original “Tormos”, nom del poble de la comarca de la Marina Alta, que lligaria amb altres topònims originalment catalans que apareixen al llarg de l'obra (Sagra, la Solana, València, etc.). Suposant certa aquesta hipòtesi, al meu parer el fet que “Tormes” aparegui al títol hauria estat causat perquè el censor necessitava que hi fos. Potser perquè al títol original en català també hi apareixia ja el topònim “Tormos” i quan es va fer la traducció, el títol original ja hauria circulat massa per a ser simplement ignorat. Tot això lliga perfectament amb el fet que s'esmenti aquesta forma completa “Lázaro de Tormes” (originalment seria “Llàtzer de Tormos” doncs), justament i només al principi i al final del llibre. En altres paraules, com a obertura i tancament solemnes de les aventures del personatge. I de rebot, a causa de tot això, hauria hagut de manipular la introducció de l'obra ficant-hi amb calçador el seu suposat naixement al riu Tormes.

A la vista d'altres articles i comentaris apareguts, i de tot allò analitzat aquí, m'inclino a pensar que la forma del títol original de l'obra podria haver estat, a banda de l'afegit que hi hagués sobre les seves fortunes i adversitats, senzillament “La vida de Llàtzer de Tormos”.

Juan Manuel Rodríguez

<http://www.histocat.com/index.html?msgOrigen=6&CODART=ART00335&PatronBusquedaDescripcion=tormes>